

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2018-2-16-24

І.Б. МЕНТИНСЬКА,

*старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

Г.В. НАКОНЕЧНА,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано лексикографічну спадщину в галузі комп'ютерної термінології; здійснено порівняльний аналіз головних енциклопедичних словників, комп'ютерної термінології, що вийшли в Україні та діаспорі.

Ключові слова: комп'ютерна термінологія, лексикографія, лексико-семантичні групи, словники.

В статье проанализировано лексикографическое наследие в области компьютерной терминологии, осуществлен сравнительный анализ главных энциклопедических словарей, компьютерной терминологии, вышедших в Украине и диаспоре.

Ключевые слова: компьютерная терминология, лексикография, лексико-семантические группы, словари.

Інтелектуалізація сучасного суспільства, початок якої сягає третьої чверті ХХ ст., поставила виклики перед національними мовами і, зокрема, перед їхніми терміносистемами. Ті мови, що розвивалися природно, могли номінувати нові поняття відповідно до своїх внутрішніх законів і ресурсів, ті ж, що зазнавали інтерференційних впливів, опинилися в складному становищі. Українська мова впродовж ХХ ст. розвивалася більш-менш природно лише в період українізації (1920–30-ті рр.), а в наступні десятиліття лише ентузіасти підтримували її функціонування у сфері науки.

Актуальність дослідження полягає в тому, що лексикографічна спадщина в галузі української комп'ютерної термінології ще не виступала об'єктом окремого термінознавчого дослідження.

Метою цієї розвідки є простежити підґрунтя виникнення сучасної української комп'ютерної термінології в складних екстралінгвальних умовах ХХ ст.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати лексикографічну спадщину початку ХХ ст.; 2) здійснити порівняльний аналіз головних українських комп'ютерних словників, виданих в Україні та в діаспорі в другій половині ХХ ст.; 3) виокремити лексико-тематичні групи терміноодиниць, що їх фіксують зазначені видання.

Незважаючи на те, що становлення інформаційних технологій в Україні бере свій початок від 1914 р., формування термінологічної лексики комп'ютерної галузі відбувалося складно й неоднозначно.

«20-ті роки ХХ століття, – стверджує І. Кочан, – називають роками термінологічного вибуху. Однією із причин цього був бурхливий розвиток науки і техніки у світі, з іншого боку, дух національного відродження сприяв утвердженню української мови в освіті й науці загалом, і в термінографії зокрема» [1]. Дослідниця далі зазначає, що, за бібліографічними джерелами, від 1918 р. й упродовж 20-х та початку 30-х рр. з'явилося більше ніж 60 термінографічних словників, виданих як в Україні, так за її межами.

Уважаємо, першими лексикографічними працями у становленні комп'ютерної термінології були словники-проекти: О. Курило «Словник української фізичної термінології. (Проект)» (1918); Є. Чикаленко «Систематичний словник української математичної термінології» (Берлін, 1924 р.); «Словничок математичної термінології (проект)». Ч. 1: Термінологія чистої математики (укл. Ф. Калинович. – К., 1925); Т. Секунда «Німецько-український словник термінів з обсягу механіки з українським та російським показниками» (1925); І Шелудько, Т. Садовський «Словник технічної термінології: Загальний (проект)» (К., 1925); В. Дубровський. «Російсько-український технічний словник» (вид. 2-ге, Київ, 1926 р); Т. Туркало і В. Фаворський «Словник технічної термінології» (т. I, 1928 р.); І. Трихвиль та І. Зубков «Словник технічної термінології» (Київ, 1930 р.); Словник фізичної термінології (Укр. Ак. наук, Київ, 1931). У статті «Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позиції сьогодення» І. Кочан зазначає, що лексикографічним працям вказаного періоду властиві два напрями: суто національний, де перевагу надано українським відповідникам, та європейський, коли не відмовлялися від чужомовних лексем, а інколи творили за допомогою греко-латинських коренів [1]. Отож, українські термінологічні словники 20–30-х рр. ХХ ст. є вагомим підґрунтям формування й становлення науково-технічної лексики, зокрема фахової лексики комп'ютерної галузі, у них закладено методологію та принципи укладання термінологічних словників, якими користуються до сьогодні, а також взято моделі та зразки українських фахових термінів, що є актуальними й запотребованими на сучасному етапі становлення та розвитку терміносистеми.

Однак сумнозвісні події, що розпочалися з 1933 р., сильно вплинули на подальший розвиток української термінології, після репресивних «Термінологічних бюлетенів» 1933–1935 рр. власне українська наукова термінологія стала недоступною для загалу. З офіційних словників та підручників її було вилучено, а заборонені словники потрапили до спеціальних сховищ бібліотек, їх видавали лише за спеціальним дозволом. Відомо, що словники 1920–30-х рр. збереглися в поодиноких примірниках, а то й не дійшли до нас зовсім – їх загублено або знищено. Навіть про саме існування багатьох термінологічних словників тепер знає лише певне коло фахівців. Нині стало очевидно, що основний масив української науково-технічної термінології 20–30-х рр., так званий «золотий фонд», має повернутися до активного наукового вжитку, слід широко використовувати «реабілітовані» терміни не лише в комп'ютерних, але й в інших галузях науки і техніки.

Варто зауважити, що через політику русифікації колишнього СРСР українська комп'ютерна термінологія практично не розвивалася. Фахівці цієї галузі послуговувалися винятково російською мовою, оскільки вона була державною, хоч її евфемістично називали мовою міжнаціонального спілкування.

На початку 50-х рр. ХХ ст., коли з'явилися перші обчислювальні машини та фахова комп'ютерна термінологія в країнах Заходу, Україна була в складі СРСР, і зрозуміло, що українська термінологія цієї галузі не могла бути об'єктом вивчення.

У праці «Українська термінографія (1948–2002): бібліографічний показник» дослідниці М. Комової [4], а також у матеріалах із Вікісловника [3] згадано про «Російсько-український технічний словник 80 000 термінів» укладачів: М.М. Матійко, О.М. Матійко, Н.С. Родаєвич, Г.М. Гнатюк, А.М. Матвієнко, виданий в Державному видавництві технічної літератури УРСР у Києві 1961 р., який, очевидно, став основою для потужної на той час лексикографічної праці з кібернетики. Отож, чи не першою спробою кодифікувати українську комп'ютерну термінологію в Радянській Україні була «Енциклопедія кібернетики», яку видано в Києві у видавництві «Українська радянська енциклопедія» – передусім українською

мовою (1973), згадує М. Кратко [2], а потім російською (1974). Вона фактично відображала стан російської термінології 1960-х рр. Ті автори, які мешкали в Україні та знали українську мову, писали російською, покликаючись на те, що вони не знають української термінології. Переклали матеріали до кожної статті з російської на українську мову редактори літературного контролю УРЕ [4]. Згодом працю було перекладено й німецькою мовою в тодішній Німецькій Демократичній Республіці.

Енциклопедію укладено в Інституті кібернетики АН УРСР за участю фахівців із понад 100 різних науково-дослідних і навчальних установ колишнього СРСР. Це була робота не тільки перекладацька, а й термінологічна, адже українських кібернетичних термінів на той час було дуже мало [2]. Енциклопедія містить близько 1800 статей з інформатики, кібернетики (теоретичної, економічної і технічної) та обчислювальної техніки. До більшості статей подано бібліографію. Статті енциклопедії ілюстровано середтекстовими схемами, кресленнями, малюнками та кольоровими вклейками, що унаочнюють висвітлення найважливіших питань чи сфер застосування кібернетики. У ній подано відомості з теоретичної кібернетики: математичного апарату, теорії систем, теорії інформації, методів програмування тощо. Чільне місце займають статті з технічної кібернетики, що охоплюють питання управління складними технічними системами та комплексами, автоматизації наукового експерименту, створення оптимальних систем керування технологічними процесами, оптимізації взаємодії людини та машини, організації відповідних інтерфейсів. Наведено також інформацію про принципи та методи побудови основних технічних засобів кібернетики – електронних обчислювальних машин та пристроїв моделювання. Наприклад, другий том містить статтю:

ШТУЧНИЙ РОЗУМ – штучно створена система довільної природи, призначена розв'язувати складні задачі широкого класу тощо [5]. Далі автори згадують термін *штучний інтелект* і розглядають його як напрям штучного розуму, призначений використовувати евристичні прийоми – правдоподібні міркування, висновки за аналогією та інтуїтивні припущення [5].

Отож, створення енциклопедії кібернетики сприяло суттєвому поповненню комп'ютерної термінології, хоч це загалом не задовольняло повністю потреби фахової комунікації, проте викликало неабиякий інтерес до цієї галузі знань.

У дослідженні «Українська термінографія (1948–2002): бібліографічний покажчик» [4] вказано також на «Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів» [5], укладений у Канадському інституті українських студій у 1982 р. в Едмонтоні. Згодом, 1990 р., в Канаді видано «Українсько-англійський словник комп'ютерної термінології і англо-українські аудіовізуальні терміни» (укладачі П. Фединський, Т. Городиська, Т. Кінен, Р. Робін) [6].

Зі зміцненням української присутності в Канаді виникла потреба заснувати науково-освітні установи при престижних університетах. За громадської підтримки поставали українські кафедри й центри, найбільші з яких – Український науковий інститут (1973) та Канадський інститут українських студій (КІУС, 1976) при Альбертському університеті. Отож, українська діаспора, прагнучи зберегти національну й культурну ідентичність, долучилася до термінологічних досліджень у галузі комп'ютерних технологій. У передмові до словника написано, «що праця має на меті сприяти створенню кращої української технічної термінології, надавши їй потужности, співзвучної могутності української літературної мови» [6]. Як зазначає М. Сорока, «здобуття політичного впливу й фінансового зростання наклалося на надзвичайну громадську активність третьої повоєнної хвилі еміграції, що відрізнялася високим освітнім рівнем» [7, с. 68]. Становлення КІУСу в складі Альбертського університету здійснювалося під гаслами політики мультикультуралізму в Канаді. Утвердження українських студій у західному академічному середовищі протистояло радянській національній політиці в Україні. В. Кравченко зауважує: «Це була, можливо, найбільш ентузіастична доба історії інституту, коли українська громада тісно співпрацювала з професійними науковцями й змушувала прислухатися до себе провінційний уряд. Саме в 1970–80-ті рр. ХХ ст. було закладено інституційні підвалини та сформульовано основні напрямки наукової та освітньої діяльності інституту» [8, с. 144–154].

Цікавим, на нашу думку, є порівняльний аналіз лексикографічних праць «Енциклопедія кібернетики» (1973, Київ) та «Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів» (1982, Едмонтон). Варто зауважити, що це радянський період, холодна війна, протистояння. Чи був вплив радянського видання на діаспорне?

«Енциклопедія кібернетики» (1973, Київ)	«Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів» (1982, Едмонтон)
Асемблер	Асемблер
	Атрибут
	База даних
	Байт
	Буфер
Біт	Біт
	Вінчестер-диск
	Глобальний розшук
	Діалоговий режим
	Драйвер
Дескриптор	
	Інтерфейс
	Клявіатура
	Лазерний принтер
	Локальна мережа
	Модем
Машинний переклад	Машинний переклад
Нагромаджувач	Накопичувач
	Паскаль
Табулятор	Табулятор
	Утиліта
	Файл
	Форматування
	Фортран
	Чип

Як бачимо, «Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів» (1982, Едмонтон) суттєво поповнився комп'ютерною, термінологічною лексикою, що свідчить про стрімкий розвиток терміносистеми. Безперечно, укладачі едмонтонського словника брали до уваги терміносистему радянської «Енциклопедії кібернетики», але з огляду на пізніший час видання й на власні підходи не обмежувалися нею. Спостерігаємо також невелику кількість похідних прикметників (*програмувальний, діалоговий*) і деякі дієслова (*стирати, копіювати*). Це переважно терміни, які стосуються комп'ютерних технологій та інформаційних мереж. Зафіксовані лексеми переважно однозначні, хоча є й багатозначні, які вживають в інших галузях. Виокремлюємо тематичні групи:

1. Назви одиниць вимірювання інформації: *біт, байт*.

2. Назви програми: *драйвер*.

3. Найменування частин комп'ютера та інших пристроїв: *вінчестер, клявіатура, лазерний пристрій*,

4. Назви процесів: *форматування, інсталування*.

5. Мова програмування: *Бейсик, Паскаль, Фортран*.

Аналіз цих двох праць із погляду подання термінів як систематизованої сукупності лексичних одиниць на позначення спеціальних понять науково-теоретичної та професійно-практичної діяльності людини дає змогу побудувати модель мовної картини розвитку й збагачення української термінології.

Попередниками лексикографічних праць, присвячених власне комп'ютерній термінології, були словники математичної, фізичної, технічної термінології, що вийшли в період українізації (20-ті рр. ХХ ст.). «Енциклопедія кібернетики» (Київ, 1973) є свідченням складних умов розвитку української наукової мови в радянський період. Діаспорні словники комп'ютерної термінології базувалися на першій україномовній енциклопедії, виданій в УРСР.

Основними напрямками подальших досліджень лексикографічної спадщини в галузі комп'ютерної термінології є: 1) лексико-семантична характеристика терміноодиниць різних видань; 2) виявлення продуктивних словотвірних моделей; 3) структурно-морфологічний аналіз комп'ютерних термінів у цих виданнях

Список використаних джерел

1. Кочан І.М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення / І.М. Кочан // Термінологічний вісник. – 2011. – Вип. 1. – С. 156–162.
2. Кратко М. Як створювалася україномовна «Енциклопедія кібернетики» [Електронний ресурс] / М. Кратко. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/02/7/22204/> (дата звернення 03.10.2018).
3. Додаток: Список словників [Електронний ресурс] / Фахові та галузеві. Термінологічні. Наукової мови. – Режим доступу: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%> (дата звернення 03.10.2018).
4. Комова М.В. Українська термінографія (1948–2002): Бібліографічний покажчик / М.В. Комова. – Л.: Ліга-Прес, 2003. – 112 с.
5. Енциклопедія кібернетики: у 2 т. / Відпов. ред. В.М. Глушков. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1973. – Т. 2 (М–Я). – 576 с.
6. Українсько-англійський словник комп'ютерної термінології і англо-українські аудіовізуальні терміни / укл. П. Фединський, Т. Городиська, Т. Кінен, Р. Робін. – Едмонтон, Альберта, 1990. – 30 с.
7. Сорока М.І. Культура меценатства в українській громаді Канади / М.І. Сорока // Західньоканадський збірник. – Едмонтон; Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Т. XLVII, ч. 7. – 300 с.
8. Кравченко В. Канадський інститут українських студій: У пошуках відповідей на нові виклики / В. Кравченко // Західньоканадський збірник. – Едмонтон; Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Т. XLVII, ч. 7. – С. 144–154.

FORMATION OF UKRAINIAN COMPUTER TERMINOLOGY: LEXICOGRAPHICAL ASPECT

Iryna B. Mentynska, Halyna V. Nakonechna, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).
E-mail: imentynska31@ukr.net; hakon62@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2018-2-16-24

Key words: *computer terminology, lexicography, lexical-semantic groups, dictionaries.*

The relevance of the study stems from the fact that the lexicographic legacy in the field of Ukrainian computer terminology has not yet been the object of a specific terminological research.

This survey is aimed to trace the grounds for the emergence of modern Ukrainian computer terminology in the complex extralingual conditions of the 20th century.

The aim is to solve the following tasks: 1) to analyse the lexicographic legacy of the beginning of the 20th century; 2) to carry out a comparative analysis of the main Ukrainian computer dictionaries published both in Ukraine and diaspora in the second half of the 20th century; 3) to identify the lexical-thematic groups of terminological units fixed in the indicated publications.

Despite the fact that the emergence of information technologies in Ukraine dates back to the 1914, the formation of terminological vocabulary of the computer branch has been rather difficult and ambiguous.

Ukrainian terminological dictionaries of the 20-s – 30-s of the 20th century are significant grounds for the formation and development of scientific and technical vocabulary, in particular, the vocational vocabulary of the computer branch; they incorporated the methodology and principles of terminological dictionaries that are still being used today; besides, the models and samples of Ukrainian vocabulary terms that are relevant and in demand at the present stage of the formation and development of the terminological system have been taken from these dictionaries.

It should be noted that due to the policy of Russification in the former USSR, Ukrainian computer terminology practically was not developing. The specialists in this realm used exclusively Russian, since it was the state language, though euphemistically called “the language of international communication”, i.e. lingua franca.

In our opinion, a comparative analysis of the lexicographical works “Encyclopaedia of Cybernetics” (Kyiv, 1973) and “Ukrainian-English Dictionary of Computer Terms” (Edmonton, 1982) seems to be quite interesting. This is the Soviet period, the Cold War, and the confrontation. Was the diasporic edition influenced by the Soviet one?

The compilers of the Edmonton dictionary, undoubtedly, **took into account the terminological system** of the Soviet “Encyclopaedia of Cybernetics”, but given the later time of the publication and their own approaches, they were not limited to it.

Conclusions. The dictionaries of mathematical, physical, technical terminology published during the period of Ukrainization (20-s of the 20th century) were the forerunners of lexicographic works devoted to the actual computer terminology. “The Encyclopaedia of Cybernetics” (Kyiv, 1973) is an evidence of the difficult conditions for the development of the Ukrainian scientific language during the Soviet era. The diasporic dictionaries of computer terminology were based on the first Ukrainian-language encyclopaedia published in the Ukrainian SSR.

The main areas of further research of lexicographic heritage in the field of computer terminology are as follows: 1) lexical-semantic characteristic of terminological units of various publications; 2) the identification of productive word-building models; 3) structural and morphological analysis of computer terms in those publications.

References

1. Kochan, I.M. *Ukrayinski terminologichni slovnyky 20-x rokiv XX stolittya z pozycij sogo dennya* [Ukrainian terminology dictionaries of the 19820s of the 20th century from the point of view of the present]. *Terminologichnyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats* [Terminological Bulletin: Collection of scientific works], 2011, no. 1, pp. 156-162.
2. Kratko, M. *Yak stvoryvalasya ukrayinomovna “Encyklopediya kibernetiky”* [How was the Ukrainian-language “Encyclopedia of Cybernetics”]. Available at: <http://www.istpravda.com.ua/digest/22204/> (Accessed 3 October 2018).
3. *Dodatok: Spysok slovnykiv. Faxovi ta galuzevi. Terminologichni. Naukovoyi movy. Politekhnichni* [Appendix: Dictionary of Occupations and Industry. Terminological. Scientific language Polytechnic]. Available at: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%> (Останнє звернення 03.10.2018).
4. Komova, M.V. *Ukrayinska terminografiya (1948–2002): Bibliografichnyy pokazhchuk* [Ukrainian Terminography (1948-2002): Bibliographic Index]. Lviv, Liga-Pres Publ., 2003, 112 p.
5. *Encyklopediya kibernetiky: u 2 t.* [Encyclopedia of cybernetics: in 2 vol.]. Kyiv, Golovna redakciya ukrayinskoyi radyanskoyi encyklopediyi Publ., 1973, vol. 2 (M-Ya), 576 p.
6. Fedynsky, P., Horodyska, T., Kiken, T., Robin, R. (ed.) *Ukrayins`ko-anglijs`ky`j slovnyk komp`yuternoyi terminologii i anglo-ukrayins`ki audiovizual`ni termyny* [English-Ukrainian Computer Glossary and Short Glossary of Audio-Visual Technology]. Edmonton, Alberta Publ., 1990, 30 p.
7. Soroka, M.I. *Kultura mecenatstva v ukrayinskij gromadi Kanady* [Culture of patronage in the Ukrainian community of Canada]. *Zaxidnokanadskij zbirnyk* [West-Canadian Collection]. Edmonton-Ostrog, Nacionalnyj universytet “Ostrozka akademiya” Publ., 2014, vol. 47, part 7, 300 p.
8. Kravchenko, V. *Kanadskij instytut ukrayinskykh studij: U poshukax vidpovidej na novi vyklyky* [Canadian Institute of Ukrainian Studies: In search of answers to new challenges]. *Zaxidnokanadskij zbirnyk* [West-Canadian Collection]. Edmonton-Ostrog, Nacionalnyj universytet “Ostrozka akademiya” Publ., 2014, vol. 47, part 7, pp. 144-154.

Одержано 21.09.2018.